

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філософських наук, доцента

Препотенської Марини Петрівни,

професора кафедри філософії

Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

на дисертацію

Кузьменко Раїси Іванівни

**«ТОЛЕРАНТНІСТЬ В ЛЮДСЬКОМУ БУТТІ:
ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ТА ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ»,**
подану на здобуття наукового ступеня Доктора філософії
за спеціальністю 033 – філософія

Дисертаційне дослідження Р.І. Кузьменко «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри» має гостру **актуальність**. Адже наш час відзначено нарощуванням насильства та ворожості у макро- і мікрорівнях людського буття: від гібридних воєн і тероризму – до сімейного аб'юзу, нетерпимості до Інакшості ближнього свого та навіть авторефлексивної агресії. Тому пошук стратегій порозуміння між людьми і соціальними групами стає нагальною потребою, а толерантність виступає одним з провідних факторів даних процесів. У цьому сенсі у Вступі (стор.18) Р. Кузьменко слушно зазначає, що масштаби глобалізації та мультикультурної гетерогенності суспільства зумовили чимало світоглядних трансформацій і спонукають шукати нові ефективні, інтелектуальні засоби мирної та плідної співпраці і співтворчості людей.

Задля обґрунтування значення і розгортання суті толерантності дисертантка коректно сформувала мету і задачі роботи, вибрала доречну **методологічно-теоретичну базу дослідження**. Цілком грамотно використано компаративістський, герменевтичний, діалектичний методи, надбання гуманістичного психоаналізу Е. Фромма, проект метаантропології

Н. Хамітова, теоретичні засади андрогін-аналізу Н. Хамітова і С. Крилової, положення комунікативної філософії та філософії діалогу.

Зазначимо **повноту викладу основних положень дисертації в опублікованих працях**. Загалом здійснено 15 апробацій дисертаційних положень Р. Кузьменко у статтях та тезах міжнародних конференцій, з яких 3 публікації викладено англійською мовою. Назва і зміст матеріалів апробації повністю відповідають дисертаційним задачам.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження» звертають на себе увагу прискіпливий етимологічний аналіз та чітке визначення провідних дефініцій дослідження: «толерантність», «гендер», «любов», «сім'я», «спільна дія», «освіта» тощо (**підрозділ 1.1**). Не дивлячись на удавану очевидність даних термінів, у сучасній науковій рефлексії присутні їхні чисельні різночитання, тож уніфікація понять стала нагальною потребою і перевагою дисертаційної роботи. Безперечним здобутком авторки є також потужна ретроспекція щодо аналізу феномену толерантності в історії філософії та загальній гуманітаристиці (**підрозділ 1.2**). Показано, що просвітницький проект розбудови справедливого суспільства знаходиться у кризовому стані, а сучасні умови соціального буття відрізняються парадоксом: неможливо виробити універсальну теорію толерантності, але разом з тим її необхідно виробити (с. 68). Зазначена соціально-когнітивна суперечність спонукала дисертантку до пошуку більш деталізованого та локального підходу у затвердженні толерантних принципів життя відповідно до сфер реалізації людини, із врахуванням концептів плюралістичної толерантності.

У другому розділі «Екзистенціальні та гендерні виміри толерантності: основи» представлено дослідження гендерних аспектів толерантності в екзистенціальному контексті. **Підрозділ 2.1**, безпосередньо присвячений феномену гендерної толерантності, презентує ідею партнерських відносин чоловіка і жінки на противагу старим патріархальним моделям стосунків.

Доведено, що гендерне партнерство має вихід на актуальну соціальну практику – спільну дію пари чи родини для блага мікросоціума та суспільства (стор.74). Розглядається діалектика виявів толерантності і любові у буденному вимірі стосунків чоловіка і жінки, у граничному бутті та у метаграничному вимірі буття. Авторка справедливо стверджує, що буденний сімейний егоїзм не здатен породжувати істинну толерантність у зв'язку з диктатом роду та духовною стагнацією чоловіка і жінки, що у граничному бутті толерантність зазвичай виступає як симулякр соціальної дії внаслідок волі до влади й особистісної невизначеності людини, а в метаграничному вимірі толерантність набуває рис справжності. Адже гармонійна особистість-творець у єдності тілесного, духовного й душевного здатна усвідомлено втілювати толерантність у спілкуванні та співтворчості з іншими, собою і світом (стор.80).

У підрозділі 2.2 йдеться про діалектику любові і толерантності як бажаної основи формування людських відносин у родині. Одним з інноваційних аспектів дослідження виступає розгляд батьківської любові, яку зазвичай обходять увагою мислителі, зосереджені на філософії любові. Слушно відзначено прагматичний і повчальний характер любові батька до дитини на відміну від материнської любові, де переважають зазвичай сердечність, душевність, емоційність (стор.84) По-новому звучить й оцінка дисертанткою еротичної любові, що тлумачиться в ідеальному сенсі як співтворча цілісність особистостей (стор.85). Безперечним здобутком роботи Р. Кузьменко є розгляд феномену любові людини до себе як основи любові до ближнього. Найвищий, трансцендентний вимір любові – любов до Бога – авторка тлумачить у традиціях філософії персоналізму та християнської філософії, а розводячи поняття любові у контексті метаантропологічного підходу, доводить, що воля до любові-цілісності породжує справжню толерантність у стосунках людей, яка водночас є маркером повноцінних відносин. У підрозділі 2.3 дисертантка продовжує тему толерантності у

сімейних стосунках, окремо акцентуючись на цінності сім'ї як такої. Відзначаються очевидний відхід від традиційної нуклеарної сім'ї та поява постмодерністських форм сімейного життя, але при тому наголошується на необхідності збереження провідної соціальної функції родини – відтворення населення та виховання нової особистості, дотримання толерантності як вищого принципу сімейних відносин (стор.95). Особливу увагу привертають розмисли Р. Кузьменко про небезпеку нарощування маскулінізації сучасних жінок-дружин і матерів, зокрема, в нашій країні, що певним чином спотворює гармонію гендерних ролей, порушує толерантність у соціальних практиках та родинному спілкуванні (стор. 99). Звідси витікає актуальність андрогін-аналізу, який авторка розглядає як практичний засіб корекції, збалансування фемінного й маскулінного, гармонізації особистостей чоловіка і жінки. Обстоюється цінність партнерської сім'ї як уособлення справжньої любові і толерантності. **Підрозділ 2.4** розкриває смисл поняття спільної дії та обґрунтовує толерантність як її основу та регулятор. Спілкування, співпраця і співтворчість розглядаються Р. Кузьменко як екзистенціально-комунікативні та соціальні практики, рушії спільної дії, здатні в ідеалі забезпечити процвітання людини, родини і суспільства в цілому (стор.112). Свої судження щодо ролі толерантності у спільній дії дисертантка підкріплює аналітикою щодо ідей багатьох сучасних вчених – дослідників комунікативних аспектів взаємодії людей, об'єднаних спільними цілями.

Третій розділ дисертації «Екзистенціальні й соціокультурні аспекти толерантності в освітньому та науковому просторах» є вельми доречним, оскільки саме в наш час стають відомі чисельні вияви булінгу учасників (освітніх процесів (особливо, у школах), ресентименту та ворожості між науковцями, які мають протилежні ідеї, ще й підкріплені інколи політичною заангажованістю. Назва розділу «Толерантність як основа освіти» красномовно каже сама за себе. Можна цілком погодитися з думками Р. Кузьменко щодо прямої залежності толерантної комунікації в системі

науково-освітніх процедур та їхніми результатами (стор. 122). Уточнюючи поняття «освіта», дисертантка переконливо доводить, що освітній дискурс формує «хребет» суспільства та моральні якості суб'єктів освітнього процесу. Описуючи обрії нової філософії освіти, Р. Кузьменко розкриває роль толерантності як засобу і мети освіти, витоку виховання і знання. Остання теза є досить раритетною. Адже дійсно, в конфліктогенній атмосфері інтолерантності засвоїти знання досить важко, а то й не можливо.

Використовуючи метаантропологічну методологію, дисертантка показує еволюцію толерантності, вінцем якої стає толерантність у метаграницному вимірі буття, коли Учитель та Учень знаходяться у співтворчості, у креативній атмосфері осягнення наукових істин (стор. 129). У підрозділі 3.2. головна увага Р. Кузьменко зосереджується на проблемі толерантності у процесі вивчення іноземної мови, що є актуальною потребою часу, враховуючи процеси глобалізації та широкої комунікації людей світу. Окремо зазначимо цікаву тезу дисертантки про необхідність долати стереотип сприйняття іноземної мови як «чужої» (с. 132), адже такий поворот в осягненні іншої мови сприяє й певному світоглядному повороту. Повага, зацікавленість у мові Іншого, яка потенційно стане ще однією «своєю» мовою, породжує толерантне ставлення до носія іншої мови. Показано, що навіть граматика і правила – це не схоластична складова вивчення мови, а основа формування нової толерантної мовної картини світу, інтелектуального та комунікативно-духовного збагачення людини (с. 135).

Підрозділ 3.3 дисертації Р. Кузьменко присвячено екзистенціальній та соціокультурній специфіці толерантності у науковій сфері життя. Справедливо відзначено повсюдне нарощування діджиталізації науки, що ставить принципово нові задачі перед науковцями в епоху ІКТ. Дисертантка відмічає особливу актуальність моральної складової у роботі науковця та якості, що сприяють розвитку емоційного інтелекту, які у свою чергу формують толерантність (самоконтроль, саморегуляція, терпіння тощо)

(стор.146). Особливою перевагою підрозділу є звернення до законодавчих документів ООН щодо необхідності толерантного ставлення людей один до одного, відображеного у всесвітній «Декларації принципів толерантності». Авторка переконливо доводить необхідність плюралізму та демократичності у науковій сфері, особливо в атмосфері наукових криз і тотальної невизначеності майбутнього. Закономірним висновком в підрозділі стає ствердження високої відповідальності науковців часів четвертої технологічної, індустріальної революції за долю планети, за збереження життя на Землі. Загальні висновки дисертації органічно підсумовують аналітичні міркування дисертантки та накреслюють подальші шляхи дослідження феномену толерантності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатнім. Р. Кузьменко уникала необґрунтованих суджень, кожен свою ідею підкріплювала теретико-методологічними посиланнями, коректно полемізувала з деякими дослідниками теми, переконливо відстоюючи власну думку. Опрацювання істотної кількості наукових джерел (246 найменувань на 21 сторінці) дозволило дисертантці всебічно обґрунтувати наведені у роботі наукові результати і пропозиції, що виносяться на захист. Позитивним аспектом роботи є також використання англійських джерел (29 найменувань).

Відзначимо достовірність та наукову новизну одержаних результатів. Аспекти новизни, вказані Р. Кузьменко у вступі до дисертації, повністю відповідають результатам роботи: визначено провідні дефініції дослідження, обґрунтовано методологію, проаналізовано феномен толерантності в історії філософії, досліджено гендерну толерантність в екзистенціальних вимірах буття, виявлено діалектику толерантності та любові в бутті людини, обґрунтовано проблему толерантності в сім'ї, розглянуто толерантність як основу спільної дії, освіти й науки та окреслено її найважливішу роль у вивченні іноземної мови. Додамо до цього ще такі інноваційні здобутки

дисертанти, як переконливий і детальний показ соціального зрізу освітньо-наукових проблем, тлумачення цінності сім'ї у контексті української ментальності, детальне обґрунтування структури спільної дії під егідою толерантності. Дисертацію написано гарним стилем, відчувається самостійність та креативність авторки.

При цьому висловимо **зауваження та відзначимо дискусійні положення щодо змісту дисертації:**

1. Р. Кузьменко вказує на наявний стереотип патріархальної сім'ї в бутті українців (стор.98), проте не звертає уваги на те, що існує й матриархальний тип родини та стереотипи щодо цього.
2. Бажано було б уточнити поняття ін-толерантності та а-толерантності, що чергуються у тексті, або довести їхню синонімію.
3. В аналізі проявів інтолерантності нашого часу досить фрагментарно оглянуто медійні аспекти проблеми. Вочевидь більш прискіпливої уваги потребують явища порушення толерантності та конфліктогенні вияви пост-правди у ЗМІ та віртуальному просторі, де наразі розгорнуто цілу індустрію інтолерантної комунікації (ботоферми, мережеві тролі та ін.). Обійдено увагою й такі відомі інтолерантні комунікативно-маніпулятивні феномени, як мобінг, булінг, босінг.
4. В огляді праць провідного дослідника проблем толерантності та інтолерантності М. Уолцера було б доречно навести його повну класифікацію проявів толерантності, враховуючи зазначені ним прояви квазі- або псевдо-толерантності, як-то байдужість або конформізм.

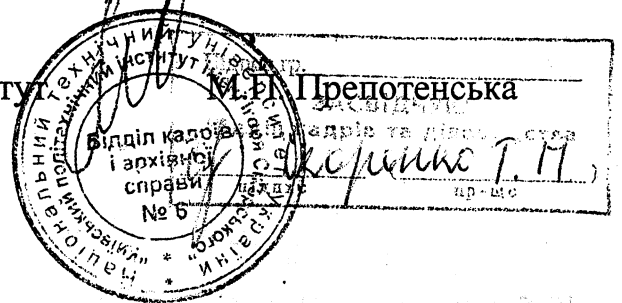
Зазначені зауваження не знижують якості дисертаційного дослідження, а скоріш накреслюють подальші перспективи наукових розвідок. В цілому робота Р. Кузьменко має очевидне **практичне і теоретичне значення**. Матеріали дисертації можуть використовуватися в освітніх програмах навчальних закладів, у розробці законодавчих актів щодо толерантності у

суспільстві, у психоаналітичних сесіях, у філософському консультуванні та на тренінгах особистісного зростання і вдосконалення комунікативних навичок. Робота пройшла успішну перевірку на антиплагіат, доведено відсутність порушень академічної доброчесності, що говорить про унікальність рецензованої праці.

Загальний висновок. Дисертація Р. Кузьменко «Толерантність в людському бутті: екзистенціальні та гендерні виміри» заслуговує на присудження її авторці ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – «Філософія», що відповідає вимогам п. 9-18 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167».

Офіційний опонент:

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»

Перший проректор
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»,
академік НАНУ,
доктор технічних наук,
професор

Ю.І. Якименко

6.10.2020